

บทที่ 2

การตรวจเอกสาร

กลุ่มชาติพันธุ์บนพื้นที่สูงเป็นกลุ่มคนชายขอบที่มีความเหลื่อมล้ำในหลายมิติ การพัฒนาให้ชุมชนบนพื้นที่สูงมีคุณภาพชีวิตและความเป็นอยู่ที่ดี จำเป็นต้องพัฒนาทั้งทางด้านเศรษฐกิจ สังคม และสิ่งแวดล้อมควบคู่กันไป การวิจัยนี้จึงมุ่งเน้นการสนับสนุนกระบวนการสร้างความเข้มแข็งให้กับชุมชนบนพื้นที่สูง โดยให้ความสำคัญกับการพัฒนาคนและการมีส่วนร่วมของชุมชนในการกำหนดทิศทางการพัฒนาท้องถิ่นของตนเอง โดยใช้พื้นที่เป็นตัวตั้งและบูรณาการความรู้สมัยใหม่เข้าไปเป็นตัวเสริม ทำให้ชุมชนลดการพึ่งพาจากภายนอก และยกระดับคุณค่าทุนมนุษย์เพื่อลดความเหลื่อมล้ำทางสังคม ด้วยการศึกษามิติปัญหาท้องถิ่นด้านการจัดการทรัพยากรดิน น้ำ ป่าไม้ ของชุมชนในศูนย์พัฒนาโครงการหลวงและโครงการพัฒนาพื้นที่สูงแบบโครงการหลวง ซึ่งมีความสัมพันธ์ใกล้ชิดกับระบบธรรมชาติมาอย่างช้านาน ย่อมสั่งสมความรู้ ประสบการณ์ และปรับตัวให้เข้ากับสถานการณ์ที่เปลี่ยนแปลงไปตามยุคสมัยเพื่อการคงอยู่ของชุมชน การนำองค์ความรู้เหล่านี้มาประยุกต์ใช้จึงเป็นแนวทางการพัฒนาบนพื้นที่สูงอย่างยั่งยืน ซึ่งมีทฤษฎีงานวิจัยที่เกี่ยวข้อง และกรอบแนวคิดของการวิจัย ดังนี้

2.1 กลุ่มชาติพันธุ์บนพื้นที่สูง

กลุ่มชาติพันธุ์ (ethnic group) หมายถึง กลุ่มคนที่มีอัตลักษณ์ทางประวัติศาสตร์ร่วมกัน ทำให้สมาชิกกลุ่มมีวัฒนธรรม ประเพณี บรรทัดฐาน ภาษา และความเชื่อในแนวเดียวกัน อัตลักษณ์เหล่านี้ถูกถ่ายทอดจากรุ่นสู่รุ่น บุคคลภายนอกอาจเข้าเป็นสมาชิกกลุ่มได้ด้วยการแต่งงานหรือวิธีการอื่นๆ ตามที่สังคมนั้นกำหนด (ราชบัณฑิตยสถาน, 2557) ซึ่งการสืบทอดทางสายโลหิต เชื้อชาติ ภาษา ความเชื่อ วิธีการดำรงชีวิต วัฒนธรรม ประเพณี ของกลุ่มชนใดชนหนึ่ง ตั้งแต่อดีตจนถึงปัจจุบันนี้ โดยทั่วไปใช้คำว่า “เผ่า” เพื่อแยกกลุ่มชนที่แตกต่างกันอย่างชัดเจนออกจากกัน (สำนักงานส่งเสริมและสนับสนุนวิชาการ 1-12, 2560) โดยสารานุกรมไทยสำหรับเยาวชนฯ เล่มที่ 23 ได้สรุปสาเหตุของการแบ่งแยกระหว่างกลุ่มชาติพันธุ์ไว้ 5 ลักษณะ ดังนี้

- 1) เกิดจากการแบ่งแยกโดยวัฒนธรรมชนชั้น ในสังคมบางสังคมมีการแบ่งชนชั้น และคนที่อยู่ในชนชั้นต่ำที่สุด จะถือเป็นกลุ่มชนที่อยู่นอกระบบสังคมนั้น เช่น จัณฑาลในอินเดีย เอทาหรือบูราคูในประเทศญี่ปุ่น เป็นต้น คนที่อยู่ในกลุ่มชาติพันธุ์เดียวกัน แต่ถูกสังคมระบุว่าเป็นคนชนชั้นต่ำ ถือว่าเป็นผู้ที่น่ารังเกียจและไม่ควรอยู่ร่วมสังคมกับสมาชิกส่วนใหญ่ ได้กลายเป็นชนกลุ่มน้อยของสังคมนั้น เป็นผู้ที่ปราศจากศักดิ์ศรี ไม่มีอำนาจ และไม่มีสิทธิทางสังคมเท่าเทียมคนอื่น ปัจจุบัน ทั้งประเทศอินเดียและประเทศญี่ปุ่นได้ออกกฎหมายยกเลิกชนชั้นจัณฑาลและบูราคู แต่ในทางปฏิบัติก็ยังมีกีดกันอยู่ความแตกต่างภายในกลุ่มชาติพันธุ์เดียวกันนี้ ถือเป็นรูปแบบความแตกต่างทางชาติพันธุ์รูปแบบหนึ่ง

- 2) เกิดจากการแบ่งแยกจากลักษณะทางภูมิศาสตร์ กลุ่มชนที่มีชาติพันธุ์ต่างจากคนส่วนใหญ่ และตั้งถิ่นฐานอยู่ในบริเวณที่ห่างไกล เช่น ชาวเขา มักจะถูกตัดขาดจากสังคมพื้นราบ โดยไม่ได้รับข่าวสารอย่างสม่ำเสมอจากคนพื้นราบ ในส่วนกลาง การขาดการติดต่อสื่อสารที่ดีนี้ ทำให้เกิดความเข้าใจผิด และอาจทำให้มีปฏิกิริยาต่อต้านอำนาจรัฐได้ ในกรณีของประเทศไทย รัฐบาลได้พยายามติดต่อสื่อสารกับชาวเขาอยู่เสมอ เพื่อสร้างความเข้าใจที่ดีต่อกัน ความสัมพันธ์ระหว่างชาวเขากับรัฐบาลไทยจึงไม่ค่อยมีปัญหา
- 3) เกิดจากการผนวกดินแดน การขยายอาณาเขตของประเทศใดประเทศหนึ่ง โดยการผนวกดินแดนเพิ่ม อาจเกิดจากการตกลงกันตามสนธิสัญญา หรือเกิดจากการขยายดินแดนหลังจากระบอบสงคราม ตัวอย่างเช่น กรณีสหรัฐอเมริกาซื้อดินแดนซึ่งปัจจุบันคือรัฐในภาคตะวันออกเฉียงใต้บางรัฐ ตามสนธิสัญญา เรียกว่า "Louisiana Purchase" ในปี ค.ศ.1803 หรือการที่สหรัฐอเมริกาซื้อดินแดน ซึ่งปัจจุบันคือ รัฐอลาสกา ในปี ค.ศ.1867 ส่วนตัวอย่างของการสู้รบระหว่างเพื่อนบ้าน และฝ่ายที่ชนะสามารถผนวกดินแดนข้างเคียงเพิ่มขึ้น คือ กรณีการขยายอาณาจักรในบริเวณแหลมทองของทวีปเอเชีย ได้แก่ อาณาจักรสุโขทัย ทวารวดีศรีวิชัย ล้านนา ล้านช้าง อโยธยา ฯลฯ ซึ่งสามารถขยายดินแดนให้กว้างใหญ่ขึ้นได้ โดยการยกทัพสู้รบกันและฝ่ายที่ชนะเป็นฝ่ายที่สามารถขยายอาณาจักรได้ การผนวกดินแดนนี้ ถ้าดินแดนที่ได้มา ประกอบด้วยกลุ่มชาติพันธุ์ที่แตกต่างไปจากกลุ่มเดิมแล้ว ปัญหาเรื่องความสัมพันธ์ทางชาติพันธุ์ ย่อมจะเกิดขึ้นได้ ถึงแม้ว่าลักษณะโดยทั่วไปของคนสองกลุ่มนี้อาจไม่แตกต่างกันมากนักก็ตาม
- 4) เกิดจากการย้ายถิ่น ความแตกต่างทางชาติพันธุ์อาจมีสาเหตุมาจากการที่คนจำนวนหนึ่งอพยพ ย้ายถิ่นเข้าไปอยู่ในสังคมอื่น โดยที่คนกลุ่มนี้มีลักษณะทางวัฒนธรรมแตกต่างจากคนในสังคมที่ตนย้ายเข้าไปอยู่ รูปแบบของการย้ายถิ่นมีได้หลายรูปแบบ เช่น การอพยพพาสจากแอฟริกาไปทวีปอเมริกาและยุโรป การอพยพแรงงานเกณฑ์จากบริเวณหนึ่งไปยังอีกบริเวณหนึ่ง การว่าจ้างคนงานที่อพยพมาจากที่อื่น การอพยพเข้าเมืองโดยผิดกฎหมาย หรือการลี้ภัยการเมือง การรับคนเข้าประเทศโดยการโอนสัญชาติ และการอพยพของชนชาติที่เจริญกว่าไปยังพื้นที่ที่มีชนชาติที่ด้อยกว่า เป็นต้น
- 5) เกิดจากการตกเป็นประเทศอาณานิคม ความแตกต่างทางชาติพันธุ์ในประเทศอาณานิคมมีลักษณะแตกต่างจากกรณีทั้ง 4 กรณี เนื่องจากอาณานิคมเกิดจากการที่มหาอำนาจเข้ามามีอำนาจในการเมืองการปกครองของประเทศอื่น ผู้อพยพเข้ามาเป็นผู้ที่มีอำนาจมากกว่า และสามารถออกกฎหมายบังคับได้ ทำให้เจ้าของประเทศ ซึ่งมีจำนวนประชากรมากกว่า มีลักษณะของผู้ที่อยู่ใต้ปกครอง และต้องยอมจำนนต่อข้อเรียกร้องของประเทศมหาอำนาจ ประเทศมหาอำนาจมักจะจับจองที่ดินขนาดใหญ่ และว่าจ้างคนพื้นเมืองไปเป็นกรรมกรในไร่นา มีผลทำให้คนพื้นเมืองมีลักษณะเป็นผู้ที่อยู่ใต้การปกครอง หรือลูกจ้างในอาณัติของมหาอำนาจ ทั้งที่มหาอำนาจเป็นผู้บุกเบิกเข้ามาในดินแดนของตน โดยทั่วไปจำนวนของผู้ที่อพยพมาจาก

ประเทศมหาอำนาจมีไม่มากนัก แต่คนกลุ่มนี้ก็สามารถจับจองที่ดิน และทำธุรกิจจนถึงขนาดเป็นผู้กุมอำนาจทางเศรษฐกิจ การเมือง และสังคมได้ อย่างกรณีประเทศซิมบับเว ปรากฏว่าในปี ค.ศ. 1931 คนผิวขาวเป็นเจ้าของที่ดิน เกือบร้อยละ 50 ของพื้นที่ทั้งหมด แต่ประชากรผิวขาวมีประมาณร้อยละ 5 เท่านั้น

พื้นที่สูงของประเทศไทย ตามระเบียบสำนักทะเบียนกลาง กรมการปกครอง ว่าด้วยการพิจารณา ลงรายการสถานะบุคคลในทะเบียนราษฎรให้แก่บุคคลบนพื้นที่สูง พ.ศ.2543 ให้ความหมายไว้ว่า พื้นที่ที่เป็นที่อยู่อาศัยของชาวเขาเผ่าต่างๆ และชนกลุ่มน้อยหรือเป็นที่ตั้งบ้านเรือน และที่ทำกินที่มีความลาดชัน โดยเฉลี่ยมากกว่าร้อยละ 35 หรือมีความสูงกว่าระดับน้ำทะเล 500 เมตรขึ้นไปในจังหวัดต่างๆ 20 จังหวัด คือ จังหวัดกาญจนบุรี กำแพงเพชร เชียงราย เชียงใหม่ ตาก น่าน ประจวบคีรีขันธ์ พะเยา พิษณุโลก เพชรบุรี เพชรบูรณ์ แพร่ แม่ฮ่องสอน ราชบุรี เลย ลำปาง ลำพูน สุโขทัย สุพรรณบุรี และอุทัยธานี จึงเป็นลักษณะการแบ่งแยกทางชาติพันธุ์จากลักษณะทางภูมิศาสตร์ หรือที่ตั้งถิ่นฐานที่อยู่อาศัย ฉะนั้นกลุ่มชาติพันธุ์บนพื้นที่สูงจึงหมายถึง กลุ่มคนชาวเขาหรือชุมชนชาวเขาเผ่าต่างๆ ที่พักอาศัยและดำรงชีพอยู่ในพื้นที่สูง มีการสืบทอดทางสายเลือด เชื้อชาติ ภาษา วิธีการดำรงชีวิต วัฒนธรรม และประเพณีจากรุ่นสู่รุ่นมาอย่างต่อเนื่อง โดยมีลักษณะที่แตกต่างกันไปตามอัตลักษณ์ของกลุ่มชาติพันธุ์ จากรายงานการกระจายตัวของราษฎรบนพื้นที่สูง พ.ศ.2559 จำแนกตามกลุ่มชาติพันธุ์ ในโครงการวิจัยการศึกษาเปรียบเทียบการพัฒนา บนพื้นที่สูงในอดีตและปัจจุบัน ของสำนักงานส่งเสริมและสนับสนุนวิชาการ 1-12 กระทรวงการพัฒนา สังคมและความมั่นคงของมนุษย์ หน้าที่ 11-12 ระบุว่า ราษฎรบนพื้นที่สูงประกอบด้วย 10 หลัก ได้แก่ ปกาเกอญอ หรือ กะเหรี่ยง ม้ง หรือ แม้ว ลาหู่ หรือ มูเซอ อาข่า หรือ อีโก้ ลัวะ หรือ ละว้า เมี่ยน หรือ เย้า ลีซู หรือ ลีซอ ขมุ ถิ่น และมลาบรี กระจายตัวอยู่ใน 3,458 กลุ่มบ้าน 256,634 ครอบครัว จำนวน 1,116,669 คน ซึ่งกลุ่มชาติพันธุ์ที่พบมากที่สุด คือ ปกาเกอญอ จำนวน 548,195 คน คิดเป็นร้อยละ 38.04 รองลงมา คือ ม้ง จำนวน 207,151 คน คิดเป็นร้อยละ 14.37 และลาหู่ จำนวน 116,126 คน คิดเป็นร้อยละ 8.06 และอื่นๆ 245,197 คน คิดเป็นร้อยละ 39.53 โดยจังหวัดที่มีการกระจายตัวของราษฎรบนพื้นที่สูง 3 อันดับแรก ได้แก่ เชียงใหม่ จำนวน 343,118 คน คิดเป็นร้อยละ 24.22 เชียงราย จำนวน 237,766 คน คิดเป็นร้อยละ 16.49 ตาก จำนวน 223,531 คน คิดเป็นร้อยละ 15.51 และอื่นๆ จำนวน 312,254 คน คิดเป็นร้อยละ 43.78 ตามลำดับ สำหรับพื้นที่ดำเนินงานของ สวพส. ภายใต้โครงการพัฒนาพื้นที่สูงแบบโครงการหลวงและโครงการพัฒนาพื้นที่สูงแบบโครงการหลวงเพื่อแก้ปัญหาพื้นที่เฉพาะ 44 แห่ง ครอบคลุม 616 กลุ่มบ้านใน 8 จังหวัดภาคเหนือตอนบน มีประชากรรวมทั้งสิ้น 303,273 คน ซึ่งส่วนใหญ่ส่วนใหญ่มากกว่าร้อยละ 50 เป็นกลุ่มชาติพันธุ์ปกาเกอญอ รองลงมา คือ ม้ง อาข่า รวมทั้งคนไทยพื้นเมืองที่ขึ้นไปอาศัยปะปนอยู่กับกลุ่มชาติพันธุ์บนพื้นที่สูง โดยกระจายตัวอยู่ในจังหวัดเชียงใหม่ เชียงราย น่าน แม่ฮ่องสอน และตาก

2.2 ภูมิปัญญาท้องถิ่น

ภูมิปัญญาท้องถิ่น หมายถึง ความรู้ ความคิด ความเชื่อ ความสามารถ ความชัดเจนที่กลุ่มชนได้จากประสบการณ์ที่สั่งสมไว้ใน การปรับตัวและการดำรงชีพในระบบนิเวศหรือสภาพแวดล้อมทางธรรมชาติและสิ่งแวดล้อม ทางสังคมและวัฒนธรรมที่ได้มีการพัฒนาการสืบสานกันมา ซึ่งเป็นผลจากการใช้สติปัญญาปรับตัวกับสภาพแวดล้อมในพื้นที่ที่ชุมชนนั้นตั้งถิ่นฐานอยู่ (เอกวิทย์ ณ ถลาง, 2544) เป็นธรรมชาติของมนุษย์ทุกหมู่เหล่าที่หากได้ลงหลักปักฐานดำรงพันธุ์อยู่ ณ ที่ใดเป็นเวลานานพอสมควร ผ่านร้อน ผ่านหนาว ผ่านการทดสอบในการเป็นไปในธรรมชาติและปัญหาต่างๆ โดยมนุษย์กันเองย่อมจะต้องเรียนรู้ที่จะปรับตัวและสร้างสรรค์วัฒนธรรมของตนเองขึ้นมา และในวัฒนธรรมนั้นเป็นไปไม่ได้ที่จะไร้ปัญญา ปรัชญาญา หรือที่เรียกกันว่า ภูมิปัญญา (เอกวิทย์ ณ ถลาง, 2535 อ้างถึงใน ประกาศิต หงษ์วิเศษ, 2545) ซึ่งเป็นส่วนหนึ่งของทุนทางสังคมที่คนในชุมชนมีความสามารถ มีสติปัญญา เป็นสิ่งที่ควรจะรักษาไว้หรือมีการพัฒนาให้ดียิ่งขึ้น และคนในท้องถิ่นต้องมีความตระหนักที่จะรักษาไว้ (วิริณีย์ ธรรมนารถสกุล, 2542 อ้างถึงใน ประกาศิต หงษ์วิเศษ, 2545)

นิธิ เอียวศรีวงศ์ (2536) ได้สรุปกระบวนการเกิดภูมิปัญญาท้องถิ่น ดังนี้

- 1) การเรียนรู้ซึ่งเกิดจากศักยภาพของชาวบ้านในการแสวงหาทางรอดต่อสภาพปัญหาที่รุมเร้าอยู่ โดยมีผู้นำชาวบ้านที่มีความสามารถในการวิเคราะห์ คิดค้น ทดลอง และสรุปบทเรียนจากภูมิปัญญาท้องถิ่น ผสมผสานกับความรู้และเทคโนโลยีจากภายนอก อาจกล่าวได้ว่าชุมชนมีความรู้ ความเข้าใจ สังกัดถึงสภาพของชุมชนและได้ใช้ความรู้ สติปัญญา จนเกิดเป็นองค์ความรู้ที่กระทำสืบต่อกันมา
- 2) การสั่งสมด้วยตนเองโดยการเรียนรู้มาจากประสบการณ์ชีวิต การอยู่ร่วมกันในสังคม อีกทางหนึ่งมีผู้ถ่ายทอดให้ในรูปของวัฒนธรรม ประเพณี และวิถีการดำรงชีวิต ความรู้จะสะสมไว้ในตัวคนๆ หนึ่ง เรียกว่า ปราชญ์ชาวบ้าน และจะถูกถ่ายทอดจากบรรพบุรุษผ่านการลงมือลองผิด ลองถูก และปรับให้ใช้ได้ภายใต้เงื่อนไขทางเศรษฐกิจ สังคม สิ่งแวดล้อม และสอดคล้องกับระบบนิเวศ ที่สามารถนำไปใช้ในการปรับตัวให้เข้ากับธรรมชาติและ การดำรงเผ่าพันธุ์
- 3) การถ่ายทอดและกระจายความรู้ หรือภูมิปัญญาจากรุ่นหนึ่งไปสู่อีกรุ่นหนึ่งโดยผ่านความเชื่อทางศาสนา ความเชื่อเรื่องผีและการผลิต วิถีชีวิตในระบบนิเวศเดียวกัน ไม่ได้เขียนไว้เป็นลายลักษณ์อักษร แต่มีผู้ที่ถ่ายทอดภูมิปัญญาเรียกว่าปราชญ์ชาวบ้านได้สืบสานภูมิปัญญาอย่างต่อเนื่องมาหลายชั่วอายุคน
- 4) การเปลี่ยนแปลงและการประยุกต์ใช้องค์ความรู้ หรือภูมิปัญญาในการอนุรักษ์ โดยจะเป็นการประยุกต์จากวัฒนธรรมในส่วนที่มองไม่เห็นคือ การประยุกต์ตัวคุณค่าที่แฝงเร้นอยู่ภายใน ซึ่งต้องอาศัยความละเอียดอ่อนที่เกิดจากภูมิปัญญาของชาวบ้านเองเป็นหลัก

ซึ่ง ละมัย วงศ์ลาศ (2553) ได้จำแนกความสำคัญของภูมิปัญญาท้องถิ่น ไว้ดังนี้

- 1) ภูมิปัญญาท้องถิ่นเป็นสิ่งที่สะสมกันมา

- 2) ภูมิปัญญาท้องถิ่นเป็นเรื่องของการจัดความสัมพันธ์ระหว่างคนกับคน คนกับธรรมชาติ หรือคนกับสิ่งที่เหนือธรรมชาติ
- 3) ภูมิปัญญาท้องถิ่นถ่ายทอดโดยผ่านกระบวนการทางจารีตประเพณี วิถีชีวิต และพิธีกรรมต่างๆ ให้เกิดความสมดุลระหว่างความสัมพันธ์ของสิ่งต่างๆ เหล่านั้น
- 4) ภูมิปัญญาท้องถิ่นทำให้เกิดความสงบสุขทั้งในชุมชน หมู่บ้าน หรือในส่วนตัวของชาวบ้าน
- 5) ภูมิปัญญาท้องถิ่นทำให้คนในชุมชนพึ่งตนเองได้ ลดการพึ่งตนเองจากสังคมภายนอก มีส่วนร่วมในการจัดการชุมชนของตน ทราบถึงความต้องการของตน เข้าใจตนเอง และการเป็นปลุกจิตสำนึกในการรับรู้ในคุณค่าของภูมิปัญญาท้องถิ่น
- 6) ภูมิปัญญาท้องถิ่นเป็นสิ่งที่สามารถพัฒนาและนำเทคโนโลยีที่เหมาะสมมาใช้ในการเชื่อมโยงการเรียนรู้ระหว่างภาคทฤษฎีและภาคปฏิบัติ

โดยสรุปแล้ว ภูมิปัญญา หมายถึง ความรู้ ความสามารถ และทักษะ ที่เกิดจากการสั่งสมประสบการณ์ ผ่านกระบวนการเรียนรู้ เลือกรสร ประยุกต์ และถ่ายทอดสืบต่อกันมาทางจารีตประเพณี วิถีชีวิต และพิธีกรรม เพื่อใช้แก้ปัญหาและพัฒนาวิถีชีวิตให้สมดุลกับสภาพแวดล้อมที่เหมาะสมกับยุคสมัยของคนในท้องถิ่น

2.3 การจัดการทรัพยากรธรรมชาติแบบมีส่วนร่วม

การจัดการทรัพยากรธรรมชาติและสิ่งแวดล้อมอย่างยั่งยืน หมายถึง การใช้ทรัพยากรธรรมชาติในปริมาณที่ระบบนิเวศสามารถฟื้นตัวกลับสู่สภาพเดิมได้ และปล่อยมลพิษออกสู่สิ่งแวดล้อมในระดับที่ระบบนิเวศสามารถดูดซับและทำลายมลพิษนั้นได้ด้วย กล่าวคือหากใช้ทรัพยากรธรรมชาติประเภทที่ใช้แล้วหมดไป (non-renewable) จำเป็นต้องหาทรัพยากรธรรมชาติประเภทใช้แล้วไม่หมดไป (สามารถหมุนเวียนกลับมาใช้ได้ใหม่ได้ หรือ renewable) มาแทนที่ และต้องใช้ทรัพยากรธรรมชาติที่ใช้แล้วไม่หมดไปนี้ไม่มากเกินไปเกินขีดความสามารถของระบบนิเวศในการผลิตทดแทนได้ด้วย ทั้งนี้เพื่อคงความอุดมสมบูรณ์ของทรัพยากรธรรมชาติ ความหลากหลายทางชีวภาพ และคุณภาพของสิ่งแวดล้อมเพื่อใช้เป็นฐานการผลิตของระบบเศรษฐกิจและการดำรงชีวิตของมนุษย์ได้อย่างต่อเนื่องตลอดไป (สำนักงานคณะกรรมการพัฒนาการเศรษฐกิจและสังคมแห่งชาติ, 2546) ฉะนั้น การจัดการทรัพยากรธรรมชาติและสิ่งแวดล้อมจึงเป็นการดำเนินงานต่อทรัพยากรธรรมชาติและสิ่งแวดล้อมอย่างมีประสิทธิภาพ ทั้งในด้านการจัดหา การเก็บรักษา การซ่อมแซม การใช้อย่างประหยัด และการสงวนรักษา เพื่อให้ทรัพยากรธรรมชาติและสิ่งแวดล้อมนั้น สามารถเอื้ออำนวยประโยชน์แก่มวลมนุษย์ได้ใช้ตลอดไปอย่างไม่ขาดแคลน หรืออาจจะหมายถึง กระบวนการจัดการ แผนงาน หรือกิจกรรมในการจัดสรร และการใช้ทรัพยากรธรรมชาติและสิ่งแวดล้อม เพื่อสนองความต้องการในระดับต่างๆ ของมนุษย์ และเพื่อให้บรรลุเป้าหมายสูงสุดของการพัฒนาคือ เสถียรภาพทางเศรษฐกิจ สังคม และคุณภาพสิ่งแวดล้อม โดยยึดหลักการอนุรักษ์ ด้วยการใช้อย่างประหยัด และก่อให้เกิดผลเสียต่อสิ่งแวดล้อมน้อยที่สุด

เท่าที่จะทำได้ (พรชัย ธรรมธรรม และจินตนา ทวีมา, 2538) ซึ่งการจัดการทรัพยากรธรรมชาติมีแนวคิดหลัก 3 รูปแบบ คือ การจัดการโดยรัฐ การจัดการโดยชุมชน และการจัดการแบบมีส่วนร่วม โดยแต่ละแบบมีรูปลักษณะของการดำเนินงานและพัฒนาการความเป็นมาแตกต่างกัน (ขวัญภา สุขคร, 2557) ดังนี้

การจัดการโดยรัฐ มีพัฒนาการมาจากการที่รัฐพยายามสนับสนุนและสร้างแรงจูงใจให้มีการบุกเบิกพื้นที่ป่าเป็นที่ดินทำกินของชุมชน โดยรัฐเข้ามามีบทบาทเกี่ยวข้องในเชิงเศรษฐกิจเป็นหลัก คือ การเรียกเก็บภาษี การตัดสินกรณีข้อพิพาทเกี่ยวกับที่ดินทำกินและการบังคับเวนคืนที่ดินเพื่อสาธารณะประโยชน์ ซึ่งแนวคิดดังกล่าวถูกมองว่าเป็นกระบวนการในการครอบครองพื้นที่ของรัฐ (Territorialisation) หรือ การสร้างอธิปไตยของรัฐเหนืออาณาบริเวณดินแดนนั้นๆ จึงทำให้การจัดการทรัพยากรในรูปแบบนี้เข้าไปในลักษณะของการจัดการ การถูกควบคุมด้วยกฎหมายเป็นที่ตั้ง การมีส่วนร่วมของชาวบ้านจึงไม่ปรากฏเด่นชัดมากนัก เมื่อรัฐใช้กฎหมายเข้ามาเป็นส่วนสำคัญในการจัดการทรัพยากรธรรมชาติ ชาวบ้านกลายเป็นเพียงผู้ที่ต้องปฏิบัติตามกฎหมายข้อบังคับที่ถูกสร้างขึ้นมาด้วยอำนาจของรัฐ ผู้ใดฝ่าฝืนจะมีบทลงโทษอย่างชัดเจน โดยรัฐยอมรับเฉพาะกรรมสิทธิ์ส่วนบุคคล มองข้ามจารีตประเพณีเกี่ยวกับสิทธิประเภทต่างๆ โดยเฉพาะอย่างยิ่ง คือระบบกรรมสิทธิ์ร่วมของชุมชน ส่งผลให้ทรัพยากรส่วนร่วม จำพวกป่าและที่ดินกลายเป็นของหลวง ซึ่งรัฐมีอำนาจในการควบคุมดูแลและจัดสรรการใช้ประโยชน์อย่างเบ็ดเสร็จ

2) การจัดการทรัพยากรโดยชุมชน เป็นการจัดการดั้งเดิมซึ่งซ่อนอยู่ภายใต้วิถีชีวิตวัฒนธรรมของชุมชนท้องถิ่นนั้นๆ โดยมีเครื่องมือกลไกในกระบวนการเป็นระบบคุณค่าจารีตประเพณีที่ปฏิบัติสืบทอดกันมาตามพิธีกรรมและกฎเกณฑ์ต่างๆ ซึ่งกำหนดขึ้นโดยคนในชุมชนเอง จึงทำให้การจัดการทรัพยากรในรูปแบบนี้เป็นไปในลักษณะความสัมพันธ์บนขอบเขตสิทธิ และการใช้ประโยชน์จากทรัพยากรอย่างอ่อนน้อมยำเกรง ซึ่งเกี่ยวข้องกับการจัดการทรัพยากรของชุมชนว่า ความผูกพันทางศีลธรรมระหว่างชุมชนกับป่า เป็นพื้นฐานที่ชุมชนใช้ในการกำหนดสิทธิตามประเพณี เพื่อควบคุมการจัดการใช้และการอนุรักษ์ป่า โดยอนุญาตให้เพียงเฉพาะสมาชิกของชุมชนเท่านั้นที่จะมีสิทธิ ในการใช้และมีหน้าที่ดูแลป่าไม้ไปพร้อมกัน สิทธิดังกล่าวมิได้หมายถึงการที่ชุมชนมีกรรมสิทธิ์เหนือทรัพยากรธรรมชาติโดยเด็ดขาด แต่หมายถึงการจำกัดสิทธิการใช้ทรัพยากร ซึ่งเป็นกรรมสิทธิ์ร่วมของชาวบ้านทุกคนให้ขึ้นอยู่กับอำนาจของชุมชนในการวางกฎเกณฑ์เพื่อรักษาทรัพยากรให้คงอยู่ สิทธิชุมชนในความหมายตามประเพณีเดิมจึงหมายถึง “สิทธิร่วม” หรือ สิทธิการใช้เหนือทรัพย์สินร่วมของชุมชน กล่าวโดยสรุป คือ เป็นการจัดการอนุรักษ์และการใช้ประโยชน์จากทรัพยากรของชุมชนภายใต้กรอบเงื่อนไขทรัพยากรธรรมชาติกับวิถีชีวิตของชุมชน โดยคนในชุมชนเป็นผู้กำหนดเอง

3) การจัดการทรัพยากรแบบมีส่วนร่วม เป็นกระบวนการบริหารจัดการที่ต้องอาศัยการมีส่วนร่วมของบุคคล อันจะก่อให้เกิดการมีส่วนร่วมเกี่ยวข้องและส่งผลให้เกิดความผูกพันต่อกิจกรรมที่ตนเองดำเนินการจัดการรูปแบบนี้ เริ่มมีการกล่าวถึงกันอย่างจริงจังในช่วงปี พ.ศ.2540 และได้ถูกบรรจุไว้ในรัฐธรรมนูญ ปี พ.ศ.2540 อาทิมตรา 46 ซึ่งระบุว่า “...บุคคลซึ่งรวมกันเป็นชุมชนท้องถิ่นดั้งเดิมย่อมมีสิทธิอนุรักษ์

และฟื้นฟูจารีตประเพณี ภูมิปัญญาท้องถิ่น ศิลปะหรือวัฒนธรรมอันดีของท้องถิ่นและของชาติ และมีส่วนร่วมในการจัดการ การบำรุงรักษา และการใช้ประโยชน์ จากทรัพยากรธรรมชาติและสิ่งแวดล้อมอย่างสมดุลและยั่งยืน...” การจัดการทรัพยากรแบบมีส่วนร่วมนับเป็นการทำงานแบบบูรณาการระหว่างการจัดการทรัพยากรโดยภาครัฐและชุมชน เพื่อมุ่งแก้ไขปัญหาความเสื่อมโทรมของทรัพยากร และบริหารจัดการที่ลงตัวของการใช้ประโยชน์ในสิทธิทำกินของชุมชน ซึ่งจำลอง โปธิบุณ (2550) ชี้ให้เห็นว่าความหวังหนึ่งที่จะช่วยบรรเทาปัญหาความร่อยหรอของทรัพยากรธรรมชาติและสิ่งแวดล้อม และก่อให้เกิดการพัฒนาที่ยั่งยืน คือ การมีส่วนร่วมของชุมชน ซึ่งเป็นแนวทางที่ได้รับการยอมรับและผลักดันอย่างกว้างขวางทั่วโลก รวมทั้งในประเทศไทย โดยมีแนวทางและกลยุทธ์สำคัญที่ช่วยสร้างการมีส่วนร่วมของชุมชน คือ (1) การศึกษาทำความเข้าใจถึงวัฒนธรรม แนวคิด และวิถีชีวิต (2) การสร้างความรู้ ความเข้าใจแก่ประชาชนในประเด็นปัญหาและแนวทางการจัดการทรัพยากรธรรมชาติและสิ่งแวดล้อม (3) การเปิดโอกาสให้มีส่วนร่วมในการวิเคราะห์ปัญหาและความต้องการของชุมชน และกำหนดแนวทางการพัฒนา และ (4) การกระจายทรัพยากร อำนาจ และความรับผิดชอบในการดูแลทรัพยากรธรรมชาติและสิ่งแวดล้อมแก่ชุมชน

2.4 การพัฒนาที่ยั่งยืน

การพัฒนาที่ยั่งยืนมีผู้ให้ความหมายไว้หลายนิยามซึ่งล้วนแล้วแต่มีความหมายใกล้เคียงกันทั้งสิ้น โดย World Commission on Environment and Development (2526, อ้างถึงใน สำนักงานคณะกรรมการพัฒนาการเศรษฐกิจและสังคมแห่งชาติ, 2546) ได้ให้คำนิยามว่า “การพัฒนาที่ยั่งยืน คือ รูปแบบของการพัฒนาที่ตอบสนองต่อความต้องการของคนในรุ่นปัจจุบัน โดยไม่ทำให้คนรุ่นต่อไปในอนาคตต้องประนีประนอมยอมลดทอนความสามารถในการที่จะตอบสนองความต้องการของตนเอง (Sustainable Development is development that meets the needs of the present without compromising the ability of future generations to meet their own needs)” และพระธรรมปิฎก (ป.อ.ปยุตโต, 2541) อ้างถึงใน สำนักงานคณะกรรมการพัฒนาการเศรษฐกิจและสังคมแห่งชาติ, 2546) ได้อธิบายแนวคิดการพัฒนาที่ยั่งยืนให้ชัดเจนขึ้นว่า “การพัฒนาที่ยั่งยืนมีลักษณะที่เป็นบูรณาการ (Integrated) คือทำให้เกิดเป็นองค์รวม (Holistic) หมายความว่า องค์ประกอบทั้งหลายที่เกี่ยวข้องจะต้องมาประสานกันครบองค์ และมีลักษณะอีกอย่างหนึ่ง คือ มีดุลยภาพ (Balance) หรือพูดอีกนัยหนึ่ง คือ การทำให้กิจกรรมของมนุษย์สอดคล้องกับกฎเกณฑ์ของธรรมชาติ” กล่าวคือ การใช้ประโยชน์จากทรัพยากรต่างๆ เพื่อผลประโยชน์ของคนรุ่นปัจจุบัน จะต้องไม่ใช่ทรัพยากรอย่างสิ้นเปลือง หรือกระทบต่อการดำรงชีวิตของคนรุ่นต่อไป โดยมีกระบวนการพัฒนาเชื่อมโยงทุกมิติ ทั้งด้านเศรษฐกิจ สังคม และสิ่งแวดล้อม ที่มุ่งเน้นคนเป็นศูนย์กลางของการพัฒนาเพื่อให้มีคุณภาพชีวิตที่ดีขึ้น เมื่อปัจจัยทั้ง 3 เกิดความสมดุล ก็จะไปสู่การพัฒนาอย่างยั่งยืนในที่สุด

เมื่อวันที่ 25 กันยายน พ.ศ.2558 องค์การสหประชาชาติ (United Nations หรือ UN) ได้จัดการประชุมสุดยอดว่าด้วยการพัฒนาอย่างยั่งยืน (Sustainable Development Summit) เพื่อรับรองวาระการพัฒนาอย่างยั่งยืน ค.ศ.2030 (2030 Agenda for Sustainable Development) ซึ่งในวาระดังกล่าวมีการ

กำหนด “เป้าหมายการพัฒนาอย่างยั่งยืน” (Sustainable Development Goals หรือ SDGs) หรือเป้าหมายโลกเพื่อการพัฒนาอย่างยั่งยืน (Global Goals for Sustainable Development) จำนวน 17 เป้าหมาย 169 เป้าประสงค์ เพื่อใช้เป็นแผนที่นำทางการพัฒนาโลกในอีก 15 ปีข้างหน้า ในที่ประชุมมีความเห็นตรงกันว่า การจะบรรลุเป้าหมายการพัฒนาอย่างยั่งยืน จำเป็นต้องสร้างความสมดุลระหว่างเศรษฐกิจ สังคม และสิ่งแวดล้อม ด้วยส่งเสริมและเชื่อมโยงปัจจัยที่เกี่ยวข้องเข้าด้วยกัน โดยเรียกปัจจัยที่สำคัญเหล่านี้ว่า “5 P’s” ประกอบด้วย (1) People ด้วยการเติมเต็มศักยภาพของคนให้มีความเท่าเทียมกัน (2) Planet ด้วยการปกป้องโลกจากการเสื่อมสลาย (3) Prosperity ด้วยการสร้างความมั่งคั่งทางเศรษฐกิจและสังคม รวมทั้งความก้าวหน้าทางเทคโนโลยีให้มีความกลมกลืนกับธรรมชาติ ซึ่งทั้ง 3 ปัจจัยข้างต้นนี้ถือว่าเป็นไปตามทฤษฎีการพัฒนาอย่างยั่งยืนแล้ว แต่องค์การสหประชาชาติได้เพิ่มเติมอีก 2 ปัจจัยขึ้นมาเพื่อทำหน้าที่เชื่อมโยงปัจจัยข้างต้นเข้าด้วยกัน ได้แก่ (4) Peace การส่งเสริมให้เกิดสันติภาพที่ปราศจากความกลัวและความรุนแรง และ (5) Partnership ด้วยการสร้างความเป็นหุ้นส่วนแห่งการพัฒนาให้เข้มแข็งและเป็นปึกแผ่น โดยส่งเสริมให้ทุกประเทศและประชาชนทุกคนมีส่วนร่วมในการพัฒนา (กมลินทร์ พินิจภูวดล กิตติภูมิ เนียมหอม และ พันธุ์รบ ราชพงศา, 2559)

2.5 งานวิจัยที่เกี่ยวข้อง

มูลนิธิพัฒนาชุมชนและเขตภูเขา (ม.ป.ป.) ได้ศึกษาภูมิปัญญาในการรักษาพันธุ์พืชอาหารและการจัดการทรัพยากรป่าของกลุ่มชาติพันธุ์ 9 ชนเผ่า ได้แก่ อาข่า ลีซู กะเหรี่ยง ม้ง เมี่ยน ดาราอั้ง ลัวะ ลาหู่ และไทลื้อ พบว่า กลุ่มชาติพันธุ์ต่างๆ บนพื้นที่สูง มีวิธีการจัดการทรัพยากรป่าที่สะท้อนออกมาทางความเชื่อ วิถีชีวิต พิธีกรรมต่างๆ และกฎระเบียบหรือข้อห้ามที่ชุมชนตั้งขึ้นเพื่อการใช้ประโยชน์จากทรัพยากรป่าร่วมกัน อาทิเช่น

1) พิธีกรรมอีด้ามาหลัวะ ตามความเชื่อของชาติพันธุ์ลีซู เป็นพิธีกรรมเกี่ยวกับการคืนผืนป่าให้เทพเจ้าแห่งขุนเขา แสดงถึงการขอบคุณต่อเทพเจ้าที่คอยดูแลรักษาและอวยพรให้คนในชุมชนได้มีพืชผลดี ป่า อากาศ น้ำ และสัตว์ป่า โดยไม่เข้าไปทำการใดๆ ไม่ว่าจะป็นป่าไม้หรือสัตว์ป่า เว้นแต่การเก็บเห็ด ผัก และยาสมุนไพรเท่านั้น เนื่องจากในบหสวดมีการสาปแช่งต่อผู้เข้าไปทำลายไว้ โดยชนเผ่าลีซูได้มีการจัดประเภทป่าตามการใช้ประโยชน์ เช่น ป่าอนุรักษ์หรือป่าหวงห้าม (อาจาอู้ดูว์) ป่าเพื่อการเกษตร (มู่วียูกู) และป่าเพื่อการใช้สอย เป็นต้น สอดคล้องกับการศึกษาของประคอง ยอดหอม (2544) ที่พบว่าชาวเขาเผ่าลีซอ หรือ ลีซู บ้านขุนแจ้ ต.แม่แวน อ.พร้าว จ.เชียงใหม่ มีวิธีการอนุรักษ์ทรัพยากรป่าไม้ เริ่มจากการกำหนดให้เป็นป่าอนุรักษ์ของหมู่บ้าน โดยส่วนที่หนึ่งกำหนดให้เป็นป่าศักดิ์สิทธิ์ ด้วยการอาศัยประเพณีและความเชื่อว่าป่าไม้ที่ตั้งของศาลอาปาหู่หรือผีหลวงประจำหมู่บ้านเป็นป่าศักดิ์สิทธิ์มีผีคอยดูแลอยู่ หากใครเข้าไปตัดทำลายป่าไม้บริเวณนี้ ผีจะลงโทษทำอันตรายแก่ตนเองและคนในหมู่บ้าน ส่วนที่สองเป็นป่าไม้ที่เป็นป่าต้นไม้ลำธารของหมู่บ้านถูกกำหนดให้เป็นป่าอนุรักษ์ โดยมีกฎระเบียบของหมู่บ้านมาบังคับใช้ หากมีการระเมิด ฝ่าฝืน มีการจัดตั้งและมอบหมายให้คณะกรรมการหมู่บ้านเป็นผู้คอยดูแลรักษา กฎระเบียบดังกล่าว ผลจากการอนุรักษ์ป่าไม้ของชุมชนบ้านขุนแจ้ ได้แสดงออกถึงพฤติกรรมของชาวบ้าน

คือ ไม่ตัดไม้ทำลายป่า การฟื้นฟูสภาพและการดูแลรักษาป่าไม้ โดยการปลูกป่าเพิ่มในพื้นที่เสื่อมโทรม การทำแนวป้องกันไฟ และการทำเกษตรเชิงอนุรักษ์

2) การฟื้นฟู และอนุรักษ์ทรัพยากรธรรมชาติของชาติพันธุ์ม้ง ในระบบความคิดของชาวม้ง เรื่องทรัพยากรธรรมชาติ ไม่ใช่เพียงการใช้ประโยชน์เท่านั้น แต่มีการฟื้นฟูและอนุรักษ์ทรัพยากรควบคู่กันไป โดยใช้ประเพณีและพิธีกรรม เป็นเครื่องมือในการจัดการดังกล่าว ได้แก่ พิธีดึงเซ้ง เป็นการบนหรือเซ่นไหว้เทพเจ้าที่คุ้มครองผืนดินผืนป่าให้คนในชุมชนอยู่ดีกินดี พิธีเต่งเฮ้าเด่ เป็นพิธีที่จะกระทำในพื้นที่ป่าต้นน้ำของชุมชนเพื่อทำการขอขมาและขอขอบคุณ รวมทั้งเป็นการตอบแทนเทพเจ้าแห่งน้ำที่ช่วยปกป้องคุ้มครองป่าและแหล่งน้ำให้มีความอุดมสมบูรณ์และมีน้ำไหลตลอดทั้งปี หลังจากที่มีการเผาป่าหรือทำไร่อยู่เหนือป่าต้นน้ำทุกคนจะต้องช่วยกันดูแลรักษาอย่างดี ไม่ให้มีการเผาป่าหรือทำไร่เหนือป่าต้นน้ำหรือบริเวณใกล้เคียง ดังนั้น บริเวณป่าต้นน้ำจึงห้ามมิให้ผู้ใดเข้าไปใช้ประโยชน์หรือทำลายทุกกรณี หากฝ่าฝืนจะถูกเทพเจ้าลงโทษ ทำให้เกิดการเจ็บป่วยและต้องทำพิธีขอขมาเทพเจ้า

3) พิธีกรรมและความเชื่อด้านการจัดการทรัพยากรของชาติพันธุ์กะเหรี่ยง เช่น การบวชป่า (หลือป่า) สืบชะตาน้ำ (หลือที) และการเลี้ยงแนวกันไฟ (หลือเหมโต) โดยพรชัย ปรีชาปัญญา และวารินทร์ จิระสุขทวีกุล (2543) ได้ศึกษาภูมิปัญญากะเหรี่ยงเกี่ยวกับความยั่งยืนระบบนิเวศป่าไม้ต้นน้ำและวนเกษตรในภาคเหนือที่บ้านแม่กลางหลวง ต.บ้านหลวง อ.จอมทอง จ.เชียงใหม่ ได้แก่ การทำไร่นาป่าผสมดั้งเดิมแบบไร่หมุนเวียน การทำนาแบบขั้นบันได และการเลี้ยงวัวควายในป่า และการจำแนกข้าวพื้นเมือง แสดงให้เห็นถึงความรู้ของชาวกะเหรี่ยงเกี่ยวกับระบบนิเวศที่สัมพันธ์ระหว่างป่าไม้ต้นน้ำลำธาร และการปลูกพืชในระบบวนเกษตร

นอกจากนี้ พรชัย ปรีชาปัญญา และพงษ์ศักดิ์ สหุณาฬุ (2542) ได้ศึกษาภูมิปัญญาชาวป่าเมี่ยงเกี่ยวกับความหลากหลายทางชีวภาพเพื่อความยั่งยืนของกลุ่มน้ำที่หมู่บ้านในชนบทบนที่สูงในภาคเหนือ การวิจัยเน้นภูมิปัญญาพื้นบ้านของชาวป่าเมี่ยงในการจัดการลุ่มน้ำ ประกอบด้วย ความรู้เกี่ยวกับการจัดการระบบนิเวศลุ่มน้ำ ความหลากหลายของพืชและสัตว์ และความสัมพันธ์ที่เกิดขึ้นท่ามกลางชีวภาพและสิ่งที่ไม่มีชีวิตอื่น ซึ่งบอกถึงพืชและสัตว์ที่เข้าไปเกี่ยวข้องกับบรรยากาศใกล้ผิวดิน การหมุนเวียนของน้ำ และการชะล้างพังทลายของดิน ผลการวิจัยแสดงให้เห็นว่าภูมิปัญญาชาวป่าเมี่ยงมีเหตุผล คาดการณ์ได้ และประกอบไปด้วยวิธีการ ซึ่งเป็นตัวแทนของความรู้ของคนส่วนใหญ่ ความรู้ที่ได้ผสมผสานระหว่างภูมิปัญญาชาวบ้านและวิทยาศาสตร์ ความรู้ดังกล่าวทำให้เข้าใจระบบนิเวศที่เป็นวิทยาศาสตร์ และเสนอแนวทางในการวิจัยซึ่งน่าจะมีความเหมาะสมในการปรับปรุงป่าต้นน้ำ เช่นเดียวกับ ยศ สันตสมบัติ (2544) ที่ศึกษาเกี่ยวกับความหลากหลายทางชีวภาพและภูมิปัญญาท้องถิ่นเพื่อการพัฒนาอย่างยั่งยืน เป็นความพยายามทำความเข้าใจและอธิบายสัมพันธ์ระหว่างความหลากหลายทางชีวภาพกับภูมิปัญญาท้องถิ่นจากกรณีศึกษาในเขตภาคเหนือตอนบน โดยเน้นความสำคัญขององค์ความรู้เกี่ยวกับพืชอาหาร ยา การแพทย์พื้นบ้าน ระบบการผลิตและการจัดการทรัพยากร ความเชื่อ พิธีกรรม และระบบคิดของชาวบ้าน พบว่า ความสมบูรณ์ของความหลากหลายทางชีวภาพและการดำรงอยู่ของภูมิปัญญาท้องถิ่นเป็นพื้นฐานสำคัญของการพัฒนาอย่างยั่งยืนที่ไม่อาจมองข้ามได้ ส่วนการประเมินศักยภาพขององค์กรชุมชนและการ

ประยุกต์ใช้ภูมิปัญญาท้องถิ่นในการจัดการทรัพยากร โดยเฉพาะอย่างยิ่งทรัพยากรดิน น้ำ และป่า ควรพิจารณาอย่างเป็นองค์รวมครอบคลุมถึงเงื่อนไขและการปรับตัวต่อการเปลี่ยนแปลงความสัมพันธ์ต่างๆ ระหว่างชุมชนกับทรัพยากร และชุมชนกับสังคมภายนอกอย่างรอบด้านและเป็นพลวัตร ซึ่งการทำความเข้าใจกับระบบการผลิตและการจัดการทรัพยากรของชุมชนท้องถิ่นนั้น จำเป็นต้องเริ่มต้นด้วยกรอบแนวคิดหลัก 5 ประการ ได้แก่

1) การมองระบบการผลิตและการจัดการทรัพยากรในบริบทของการเปลี่ยนแปลงโครงสร้างทางด้านเศรษฐกิจ การเมือง และระบบนิเวศ เป็นการมองถึงการปรับตัวด้านการจัดการทรัพยากรของชุมชนโดยสัมพันธ์กับเงื่อนไขภายนอกในระดับมหภาคของการเปลี่ยนแปลงโครงสร้างทางเศรษฐกิจ การเมือง และระบบนิเวศ โดยเฉพาะอย่างยิ่งการปรับเปลี่ยนอำนาจในการจัดการทรัพยากรที่มีลักษณะเป็นศูนย์รวมมากขึ้น ซึ่งแนวคิดนั้นนอกจากจะช่วยให้มองเห็นถึงความสัมพันธ์ของการจัดการทรัพยากรท้องถิ่นกับเงื่อนไขภายนอกแล้ว ยังช่วยชี้ให้เห็นถึงทิศทางของการพัฒนาประเทศที่มีผลต่อวิถีชีวิตของชุมชนท้องถิ่นอย่างชัดเจน

2) การมองระบบการผลิตและการจัดการทรัพยากรของชุมชนจากมิติวัฒนธรรม หมายถึง การมองความสัมพันธ์ระหว่างชีวิตมนุษย์กับธรรมชาติอย่างเป็นองค์รวมและรอบด้าน การมองในมิติวัฒนธรรมนี้เน้นการทำความเข้าใจกับวิถีคิดของชุมชนที่มีวิถีชีวิตสัมพันธ์กับธรรมชาติแวดล้อม ว่ามีความหลากหลายลึกซึ้ง ซับซ้อนและมีรากเหง้าจากภูมิปัญญาท้องถิ่น ซึ่งมีพัฒนาการต่อเนื่องมาหลายชั่วอายุคน และการมองในมิติวัฒนธรรมยังทำให้เราเห็นความเชื่อบางประการของชุมชน เช่น ความเชื่อเรื่องผีขุนน้ำ ในบริบทของประวัติศาสตร์และความสัมพันธ์ระหว่างชุมชนกับธรรมชาติ ซึ่งความเชื่อนี้เป็นพื้นฐานของการวางกฎระเบียบ ข้อบังคับ และจารีตประเพณีเกี่ยวกับการจัดการทรัพยากรของชุมชนอย่างยั่งยืนและเป็นธรรม อุดมการณ์อำนาจในรูปแบบของความเชื่อดังกล่าวมีการผลิตซ้ำผ่านสมาชิกของชุมชนรุ่นแล้วรุ่นเล่า ทั้งมีการปรับเปลี่ยนและประยุกต์ใช้ใหม่ตามสถานการณ์ที่เปลี่ยนแปลงไป เช่นการนำเอาความเชื่อเรื่องผีขุนน้ำเป็นพลังในการต่อต้านสัมปทานป่าไม้ เป็นต้น

3) การมองระบบการจัดการทรัพยากรว่าเป็นส่วนหนึ่งของระบบกรรมสิทธิ์ร่วมของชุมชน โดยระบบกรรมสิทธิ์ร่วมของชุมชนมีรากเหง้าและพัฒนาการที่แตกต่างไปจากแนวคิดเรื่อง กรรมสิทธิ์ตามระบบกฎหมายตะวันตก ที่มองทรัพยากรเป็นเสมือน สินค้า ที่สามารถซื้อขาย และเจ้าของมีอำนาจเด็ดขาดในการใช้ตามความพอใจ หากแต่ระบบกรรมสิทธิ์ร่วมของชุมชนเป็นแนวคิดเกี่ยวกับระบบกรรมสิทธิ์ในทรัพยากร ซึ่งตั้งอยู่บนหลักสิทธิการใช้ (use's right) และมีระบบการจัดการโดยชุมชนและองค์กรชุมชน ซึ่งระบบกรรมสิทธิ์ร่วมของชุมชนเป็นวิปฏิบัติดั้งเดิมและได้รับการรับรองจากระบบกฎหมายโบราณ เช่น มังรายศาสตร์ เป็นต้น แต่เมื่อรัฐไทยรับเอาระบบกรรมสิทธิ์ตามกฎหมายตะวันตกและระบบการจัดการแบบรวมศูนย์มาใช้ ระบบกรรมสิทธิ์ของรัฐและระบบกรรมสิทธิ์ร่วมของชุมชนจึงมีความลึกลับและกลายเป็นชนวนของความขัดแย้งและแย้งชิงทรัพยากรในปัจจุบัน

4) การมองระบบการจัดการทรัพยากรของชุมชนในฐานะเป็นกระบวนการทางสังคม (Social Movement) ซึ่งอาจเป็นการสืบทอดวิถีปฏิบัติและจารีตประเพณีในการจัดการทรัพยากรของชุมชนมา

เนิ่นนานหรืออาจจะเป็นขบวนการที่เกิดขึ้นใหม่อันเป็นผลมาจากการรวมตัวกันของชาวบ้านเพื่อต่อต้านการแทรกแซงจากภายนอก ซึ่งบ่อยครั้งระบบการจัดการทรัพยากรธรรมชาติของชุมชนในฐานะขบวนการทางสังคมมิได้จำกัดตัวเองอยู่เพียงชุมชนเดียวเท่านั้น หากแต่เป็นการรวมตัวกันหลายชุมชนในลักษณะของเครือข่าย เช่น เครือข่ายชุมชนลุ่มน้ำเดียวกัน หรือชุมชนที่ใช้ป่าผืนเดียวกัน เป็นต้น ซึ่งการจัดการทรัพยากรโดยชุมชนจึงเป็นขบวนการทางสังคมทั้งระดับชุมชนและเครือข่ายภายในระบบนิเวศแห่งหนึ่ง จึงเป็นไปเพื่อพิทักษ์กรรมสิทธิ์ร่วมของชุมชนและเพื่อทำการจัดการทรัพยากรธรรมชาติอย่างยั่งยืนและเป็นธรรม

5) การมองระบบการผลิตและการจัดการทรัพยากรของชุมชนในบริบทของการพัฒนาชนบทและการอนุรักษ์ฟื้นฟูทรัพยากรธรรมชาติอย่างยั่งยืน โดยนัยนี้การจัดการทรัพยากรธรรมชาติเป็นกระบวนการแสวงหาทางเลือกเพื่อกำหนดทิศทางการพัฒนาตนเองบนฐานของวัฒนธรรม จารีตประเพณี อันหลากหลายของชุมชนชนบทและยังเป็นความพยายามในการอนุรักษ์ฟื้นฟูธรรมชาติแวดล้อมไปพร้อมกัน

และการศึกษาของ ปรารธนา ยศสุข และคณะ (2550) ที่ได้สังเคราะห์องค์ความรู้ของชุมชนกฏระเบียบ และวิถีปฏิบัติที่ดีของเครือข่ายชุมชนที่ดำเนินงานเกี่ยวกับการอนุรักษ์ฟื้นฟูทรัพยากรธรรมชาติและสิ่งแวดล้อมบนพื้นที่สูง ในพื้นที่ศูนย์พัฒนาโครงการหลวงและโครงการพัฒนาพื้นที่สูงแบบโครงการหลวง จำนวน 5 ชุมชน ได้แก่ ชุมชนบ้านปางจำปี ต.ห้วยแก้ว อ.แม่ออน ชุมชนแม่สาใหม่ ต.แม่แรม ชุมชนบ้านวัดจันทร์ ต.วัดจันทร์ อ.แม่แจ่ม ชุมชนปางมะโอ ต.แม่่นะ อ.เชียงดาว และชุมชนดอยสามหมื่น ต.เวียงแหง อ.เวียงแหง จ.เชียงใหม่ โดยอธิบายลักษณะและความเป็นมา การอพยพถิ่นฐาน ลักษณะสังคมและเศรษฐกิจ การจัดการทรัพยากรธรรมชาติ ดิน น้ำ ป่า อาทิจ การใช้ประโยชน์ที่ดินทำกิน ในพื้นที่ป่าใช้สอยและป่าอนุรักษ์ การอนุรักษ์ป่าต้นน้ำและแหล่งน้ำลำธาร รวมถึงการสร้างกฎ กติกาในการจัดการทรัพยากรธรรมชาติร่วมกัน โดยใช้ภูมิปัญญาที่สะสมและสืบทอดกันมาของ 7 ชาติพันธุ์ คือ กะเหรี่ยงพื้นเมือง ลัว ลีซู (ลีซอ) ม้ง ดาราอั้ง และไทใหญ่ ซึ่งมีวิวัฒนาการด้านการจัดการทรัพยากรธรรมชาติของชุมชนที่แตกต่างกัน ทั้งที่เริ่มจากการจัดการทรัพยากรธรรมชาติตามความเชื่อแบบดั้งเดิมสู่การเปลี่ยนแปลงทรัพยากรธรรมชาติเพื่อสร้างมูลค่าทางเศรษฐกิจ การสัมปทานและใช้ประโยชน์จากป่า และการอนุรักษ์ ฟื้นฟู โดยการปลูกฝังและนำความเชื่อภูมิปัญญาเดิมมาใช้ซึ่งเป็นรูปแบบของการจัดการ และหนุนเสริมด้วยความช่วยเหลือจากหน่วยงานภายนอก นอกจากนี้ยังได้ศึกษาผลกระทบต่อชุมชนด้านนโยบายเงื่อนไข และปัจจัยของความสำเร็จที่นำไปสู่การจัดการทรัพยากรธรรมชาติ คือการสร้างความตระหนัก การมีส่วนร่วมของคนในชุมชน และการได้รับประโยชน์ร่วมกัน ผลการศึกษาแสดงให้เห็นว่า ชุมชนทั้ง 5 แห่งมีเป้าหมายในการจัดการทรัพยากรที่เหมือนกัน คือ การสร้างทุนชีวิตให้กับคนในชุมชนปัจจุบันและอนาคต แต่จุดเริ่มต้นที่ทำให้ชุมชนเกิดพลังในการกำหนดเป้าหมายมีความแตกต่างกัน คือ ชุมชนที่มีการจัดการที่ดีต่อยอดจากทุนเดิม และชุมชนที่เรียนรู้ผลกระทบจากบทเรียนของการทำลายทรัพยากร ทำให้กฎระเบียบและกติกาที่มีอยู่ของแต่ละพื้นที่แตกต่างกันไป ทั้งที่เป็นลายลักษณ์อักษรและไม่เป็นลายลักษณ์อักษร โดยชุมชนปรับตัวให้สอดคล้องกับสถานการณ์ที่เกิดขึ้นบนฐานของวัฒนธรรมความเอื้ออาทรที่มีต่อกันภายใต้ความศรัทธาในตัวผู้นำตามธรรมชาติและผู้นำทางการ มีการจัดการทรัพยากรธรรมชาติที่สอดคล้องตาม

ลักษณะภูมินิเวศและชาติพันธุ์ จนก่อให้เกิดเป็นองค์ความรู้ หรือภูมิปัญญาท้องถิ่น ในการจัดการทรัพยากรธรรมชาติโดยผสมเข้ากับการดำรงชีวิตของชุมชนได้อย่างกลมกลืน สิ่งเหล่านี้ล้วนเป็นสิ่งสำคัญที่ทำให้ชุมชนดำรงอยู่ได้

